Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

ИҚТИСОДИЙ ОНГ ВА ИҚТИСОДИЙ ТАФАККУР ҲАҚИДА НИМАНИ БИЛАМИЗ?

Самарқанд 2024

УДК

Мухаммедов М.М., Пардаев М.К. Иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур ҳақида нимани биламиз? Рисола. Самарқанд – 2023 й. –44б.

Тақризчилар: профессор Д.Х. Асланова
и.ф.д. М.Т.Алимова

Рисолада кишилик жамияти иқтисодий ҳаётининг долзарб муаммолари тадқиқ этилган. Айнан иқтисодий соҳа инсон ҳаётининг ва турмуш тарзининг етакчи омили, иқтисодий фаолият жараёнида ишлаб чиқариладиган моддий ва маънавий ноз-неъматлар эса уни яшашининг ягона шарти ҳисобланади. Улкан илмий салоҳиятга эга бўлган муаллифлар ҳар бир кишининг (оиланинг) ва бутун мамлакат аҳолисининг мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечиришининг асл сабаблари, чуқур илдизлари нимада эканлиги хусусида ўзларининг фикр-мулоҳазаларини баён қилганлар. Рисолада юксак иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур алоҳида индивиднинг ва жамиятнинг иқтисодий соҳадаги ютуқларининг бош омили эканлиги хусусидаги янгича ёндашув ўз аксини топган.

Рисола иқтисодий билимларга қизиқиши бор кенг китобхонлар аудиториясига, мактаб, ўрта махсус ва олий ўқув юрти ўқувчи-талабаларига, илмий тадқиқотчилар ва соҳа мутахассисларига мўлжалланган.

Рисола Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ўқув-услубий Кенгашининг 2023 йил ... декабрдаги ...-сонли йиғилишининг қарори билан чоп этишга тавсия этилган.

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти 2023
Мухаммедов М.М., Пардаев М.К.

М У Н Д А Р И Ж А

К и р и ш 4

1.Иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур, уларнинг бирлиги ва ўзаро боғлиқлиги 5

2. Иқтисодий онг ва тафаккур – мамлакат иқтисодий салоҳиятини рўёбга чиқаришнинг муҳим омили 10

3. Мўл-кўлчиликда бой-бадавлат яшашнинг яширин сири 11

4. Иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни замон талаблари даражасига кўтаришнинг долзарб муаммолари 12

5. Истеъмол маданияти ва иқтисодий тежамкорлик мўл-кўлчиликда бой-бадавлат яшашнинг омили сифатида 19

6. Иқтисодий тежамкорлик ҳақида қадимдан қолган ибратга лойиқ ривоят 21

7. Иқтисодий тараққиёт суръатларини жадаллаштиришда давлат ва кенг халқ оммаси ўзаро ҳамкорлиги 25

8. Иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни ривожлантиришда таълимнинг роли 27

9. Иқтисодий тафаккурни ривожлантиришнинг чексиз Имкониятлари 30

Хулоса 44

Кириш

Яшашимиз ва ишлашимиз учун бизга қулай шароит яратиб берадиган ҳашаматли бинолар, боғу-роғлар, узоғимизни яқин қилаётган “тез чопар” автомобиллар, чарчаганимизда жонимизга оро берувчи дам олиш масканлари, таълим муассалари, ширин, маззали таомлар, биз севиб ўқийдиган китоблар... буларнинг барча-барчаси инсон иқтисодий фаолиятининг меваларидир. Жамиятдаги барча тирик жонлар дунёсида фақат инсонгагина хос ушбу нодир фазилат инсоннинг табиат устидан ҳукмронликка эришишнинг бош омили, десак, айни ҳақиқатни айтган бўламиз.

Тадқиқот этилаётган мавзуга оид муҳим тушунчаларнинг, яъни “иқтисодий онг” ва “иқтисодий тафаккур” тушунчаларининг мазмун-моҳияти ва уларнинг ўзаро узвий боғлиқлиги хусусида ўзимизнинг айрим фикр-мулоҳазаларимизни баён қилишни зарур, деб топдик.

Иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур, уларнинг бирлиги ва ўзаро боғлиқлиги

Онг ва тафаккур азал-азалдан файласуфларнинг диққат марказида турган муҳим фалсафий тушунчалар бўлиб, улар инсоннинг ақл ёрдамида борлиқни тушуниш, идрок этишнинг ўзига хос воситалари сифатида пайдо бўлган. Лекин биз ушбу кенг қамровли (сиёсий, ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий, диний, этник ва бошқалар) тушунчаларнинг келиб чиқиш сабаблари ва тарихи, уларнинг мазмун-моҳияти ва ижтимоий-иқтисодий аҳамияти, бу борада олимлар ўртасидаги баҳс-тортишувлар ва мунозаларни таҳлил қилмоқчи эмасмиз. Ушбу тақдиқотда биз онг ва тафаккурнинг фақат иқтисодиёт билан алоқадор жиҳатларини, яъни “иқтисодий онг” ва “иқтисодий тафаккур” тушунчалари билан боғлиқ муаммоларни тадқиқ этишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Бизнингча, иқтисодий онг – ташқи оламда содир бўлаётган иқтисодий воқеликлар, иқтисодий жараёнлар, иқтисодиёт борасидаги назарий тадқиқот ва амалий тажриба жараёнида ҳосил бўлган тасаввур ва билимларнинг инъикосидир. Инсон онги юксак даражада тузилган материянинг ноёб хоссаси сифатида, жамиятда ва инсон шахсий ҳаётида кечаётган иқтисодий муносабатларни, уларнинг моҳиятини билиш, тушуниб етиш, идрок этиш ва амалиётда қўллаш имконини беради. У ижтимоий онгнинг ажралмас таркибий қисми бўлиб, унда иқтисодий билимлар, иқтисодий ҳаёт борасида жамланган бой тажриба билан биргаликда, инсоннинг шахсий ва ижтимоий эҳтиёжлари, ижтимоий-иқтисодий реалликни баҳолаш тўғрисидаги дунёқараши ва хулқ-атвори ўз аксини топади.

Иқтисодий тафаккур эса инсон ақлининг олий маҳсули бўлиб, инсон иқтисодий онгини янада ривожлантириш, уни мантиқий жиҳатдан қайта ишлаш, такомиллаштириш асосида юксак даражаларга кўтариш, инсон онгида аллақачон шаклланган иқтисодий билимларни янги ғоя ва назариялар билан тўлдириш, бойитиш имконини берувчи жараёндир. Иқтисодий тафаккур жараёнида инсон ўзининг кундалик ҳаёти ва келажаги учун зарур

бўлган иқтисодий муаммоларнинг инновацион ечимларини излаб топади. Бошқача сўзлар билан ифодалаганда, иқтисодий тафаккур иқтисодиёт илмини бойитишнинг, уни янги даражаларга олиб чиқишнинг қудратли қуроли, локомотивидир. У инсоннинг иқтисодиётга оид турли-туман ахборотларни қабул қилиб, уни ақл ёрдамида таҳлил қилиш ва унга таянган ҳолда, иқтисодиёт борасида самарали қарорларни қабул қилишга қаратилган яратувчанлик фаолияти. Демак, иқтисодий тараққиётга эришишда, қимматбаҳо ресурслардан унумли ва ўринли фойдаланиш муаммосини ҳал этишда, жаҳон бозорида иқтисодий устунликка эришишда, иқтисодий жиҳатдан дунёнинг қудратли давлатларидан бирига айланишда, мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечириш бахтига муяссар бўлишда иқтисодий тафаккурнинг роли беқиёс.

Иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур ўзаро бир-бири билан узвий боғлиқ категориялар бўлиб, улар ягона, яхлит бир бутуннинг ажралмас таркибий қисмларидир. Улар биргаликда, бир-бирини тўлдирган ҳолда, иқтисодиётни ривожлантиришда фаол иштирок этадилар, уни тараққиётнинг осмонўпар чўққиларига олиб чиқишнинг яккаю-ягона шарти ҳисобланадилар. Иқтисодий тафаккур иқтисодий онг замирида юзага келади, ундан озуқа олади, унга асосланади, унга таянади. Ўз навбатида, иқтисодий тафаккур иқтисодий онгни ривожлантиришнинг, уни такомиллаштиришнинг, иқтисодиёт соҳасидаги билимларни янги даражаларга кўтаришнинг, олдин маълум бўлмаган янги илмий назариялар билан қуроллантиришнинг муҳим воситаси, ишончли усули ҳисобланади. Инсон ўз онгида аксини топган, хулқ-атвор сифатида шаклланган иқтисодий ғоянигина ҳаётга тадбиқ қилиши мумкин. Яъни, инсон иқтисодий фаолият юритганда, фақат ўзининг онгида шаклланган, ўз аксини топган иқтисодий билимларидан келиб чиққан ҳолда, амал қилади, иқтисодий фаолият юритади, уни кундалик ҳаётга тадбиқ қилади. Масалан, инсон ҳали иқтисодий фаолият юритиш мумкинлиги, ҳақида ҳаттоки оддий тушунча ва тасаввурга ҳам эга бўлмаган ибтидоий жамоа даврида, борликда мавжуд нарсаларнинг (ёввойи ҳайвонларнинг,

ёввойи дарахт ва ўсимликларнинг, арикда оқаётган ёки булоқдан чиқаётган сувнинг) табиати, айрим хусусиятлари, бошқа муҳим жиҳатлари хусусида дастлабки билимларни ўз онгида шакллантирди. Ушбу билим ва тасаввурларни иқтисодий тафаккур ёрдамида мантиқий жиҳатдан қайта ишлаш ва ривожлантириш асосида у ўз ҳаётий эҳтиёжларини қондириш чораси сифатида ёввойи ҳайвон ва ўсимликларни хонакилаштириш мумкинлиги ва зарурлиги тўғрисида янги иқтисодий ғояларни излаб топди ва амалиётга жорий қилди. Иқтисодий онг ва тафаккур ёрдамида яратилган ва амалиётга муваффақиятли жорий этилган ушбу янги иқтисодий ғоя инсоннинг очлик азоб-уқубатларидан қутулишида ва нисбатан енгилроқ ҳаёт тарзига ўтишида жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлган муҳим босқич бўлди.

Ҳаётий эҳтиёжларни қондириш борасида эришилган катта муваффақият, бир томондан, уларни қондириш борасида ҳали ҳал этилиши лозим бўлган сон-саноқсиз муаммоларнинг мавжудлиги, иккинчи томондан, инсонни иқтисодий онг ва тафаккурнинг янги имкониятларини излаб топишга рағбатлартирди. Ҳаётий эҳтиёжларни қондириш йўлидаги тинимсиз изланишлар натижасида инсоният хонакилаштирилган ҳайвон ва ўсимликларни сунъий кўпайтириш (урчитиш, пайвандлаш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш ва ҳоказолар), йирик-йирик хўжаликларни ташкил қилиш, деҳқончилик ва чорвачиликни ривожлантириш каби муҳим босқичларни кетма-кет босиб ўтди. Бугунги кунга келиб, инсон ўзининг юксак иқтисодий онги ва тафаккурига таянган ҳолда, иссиқхона ва парникларни ихтиро қилди, уларнинг ёрдамида қаҳратон қишда баҳор ва ёзнинг иссиқ иқлимини сунъий тарзда яратиб, ўз истеъмол саватини янги узилган мева ва сабзавотлар билан тўлдириш имконини қўлга киритди. Гидропоника, генетика, томчилаб суғориш, клонлаштириш ва ҳоказолар, табиийки, буларнинг барчаси инсон иқтисодий онги ва иқтисодий тафаккурининг қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ҳосиласи. Деҳқончилик ва чорвачилик соҳаларида олдинда ҳали рўёбга чиқиб улгурмаган ва келажакда амалга ошиши муқаррар бўлган қанча катта имкониятлар борлигини ҳам бир

тасаввур қилайлик. Бу имкониятларни рўёбга чиқариш, аҳоли барча қатламларини мўл-кўлчиликда тўқ-фаровон ҳаёт кечиришига эришиш инсон иқтисодий онги ва иқтисодий тафаккурининг янги, янада юксакроқ даражалари олдида турган муҳим вазифалардир.

Инсон ўзининг иқтисодий онги ва иқтисодий тафаккурининг чексиз имкониятларидан унумли фойдаланган ҳолда, нафақат қишлоқ хўжалигида, балки миллий иқтисодиётнинг қолган барча соҳа ва тармоқларида ҳам, истеъмолни сифат ва миқдор жиҳатидан тубдан ўзгартириш имконини берган чинакамига революцион ўзгаришларни амалга оширди. Демак, айнан иқтисодий онг ҳамда иқтисодий тафаккур ёрдамида яратилган янги иқтисодий билимлар биргаликда, инсоннинг иқтисодий фаолияти унумдорлигини оширишнинг, тўғри иқтисодий қарорлар қабул қилишнинг, унинг ўз меҳнатидан юқори натижа олиши ва бой-бадавлат яшашининг асосий шарти ҳисобланади.

Инсонда иқтисодий онг бўлмаса, иқтисодий тафаккур ҳам бўлмаганидек, иқтисодий онг ҳам иқтисодий тафаккурсиз ривожланмайди. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, айнан иқтисодий онг иқтисодий тафаккурни юксалтиришга катта ҳисса қўшади, унга эришишнинг асосий омили, унинг пойдевори ҳисобланади. Инсоннинг иқтисодий онги қанча ривожланган бўлса, унинг когнитив тафаккури, иқтисодий мавзуларда мушоҳада юритиш қобилияти, янги иқтисодий ғоя ва назарияларни яратиш имкониятлари ҳам шунча катта бўлади. Демак, иқтисодий онг иқтисодий тафаккурни юксалтиришнинг, юксак иқтисодий тафаккур эса мамлакатни жадал иқтисодий тараққиёт йўлига олиб чиқишнинг, илмий асосланган йўлларини излаб топишнинг асосий шарти, деб хулоса қилиш ўринли.

Инсон ўзининг ҳаётий эҳтиёжларини қондириш муаммоларини бартараф этиш учун меҳнат қилишни, яъни иқтисодий фаолият бритишни, ўрганиб бошлади. Бугунги кунга келиб, инсон фаолияти таркибида иқтисодий фаолият марказий, бош ўринни эгаллайди. Чунки инсон айнан шу фаолият ёрдамида онгида ўз аксини топган илмий-назарий ғоялар ва амалий

тажриба таъсири остида шаклланган билимларга, унинг негизида пайдо бўлган хулқ-атворига таянган ҳолда, табиатга фаол таъсир кўрсатади, уни ўзгартиради. Пировард натижада, у ўзининг кундалик эҳтиёжлари учун сувдек зарур бўлган турли-туман моддий ва маънавий ноз-неъматларни ишлаб чиқаради.

Халқнинг (алоҳида индивиднинг) тўқчилик ва мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечириши, биринчи галда, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг ҳосиласи, инсоннинг ўз ҳаётий эҳтиёжларини қондириш мақсадида ишлатилаётган иқтисодий ресурслардан тежамкорлик билан унумли фойдалана олганлиги учун иқтисодиётнинг унга ҳадя этган тўҳфаси, мукофоти. Бошқача сўзлар билан ифодалаганда, тўқ-фаровон ҳаёт инсон иқтисодий онги ва тафаккурининг чексиз имкониятларидан унумли фойдаланишнинг амалий натижасидир. Булоқнинг суви боғу-роғлардаги дарахтларнинг, ўсимликларнинг илдизларини суғориб, уларга ҳаёт бағишлаганидек, инсон онги ва тафаккури ҳам тараққиёт дарахтининг илдизларини ақл ва зиё нурлари билан суғориб, аҳолини зулматдан ёруғликка, қашшоқликдан мўл-кўлчиликка, тубанликдан билимдонликка олиб чиқишнинг қудратли воситаси. Агар, бордию, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур бўлмаганда эди, ер юзида ҳеч қандай иқтисодий ҳаёт ҳам, тараққиёт ҳам бўлмаган бўлар эди. Натижада инсон бошқа барча тирик мавжудотлар каби, табиатга тўла итоаткор, унинг шафқатсиз синовларига бардош беришга ожиз тирик жонлилар галасига айланиб қолган бўлар эди. Зотан, инсоннинг иқтисодий тафаккури қанча кучли бўлса, унинг иқтисодий онги қанча ривожланган бўлса, иқтисодий тараққиёт жараёнларининг суръати ҳам шунча тезлашади, мамлакатда фаровонлик, тўкин-сочинлик муҳити яратилади.

Афсуски, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг моҳияти, уларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришдаги алоҳида аҳамияти, уларни шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари тадқиқотчиларимиз эътиборидан четда қолиб кетмоқда. Товар-пул

муносабатлари батамом издан чиққан режали иқтисодиёт шароитида иқтисодий онг ва тафаккурнинг жамият тараққиётидаги роли сезиларли даражада сусайган эди. Лекин, товар-пул муносабатларига кенг йўл очиб берган замонавий бозор иқтисодиёти шароитида вазият тубдан ўзгарди, ушбу омилнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги роли эса кескин ошди. Шу сабабли, иқтисодий онг ва тафаккурнинг жамият ижтимоий тараққиётидаги ролини ошириш муаммолари актуаллашди ва бу борада тизимли тадқиқотларни амалга ошириш, инсон иқтисодий онги ва тафаккурини замон талаблари даражасига кўтаришнинг ноанъанавий усул ва механизмларини излаб топиш, энг муҳими, ушбу механизмларни амалиётга жорий этиш, ўткир заруратга айланди.

Иқтисодий онг ва тафаккур – мамлакат иқтисодий салоҳиятини рўёбга чиқаришнинг муҳим омили

Тўкин-сочинликда, қулай шароитларда тўқ-фаровон ҳаёт кечириш, бой-бадавлат яшаш иштиёқи, ноз-неъматларга бой, фаровон ҳаёт сари интилиш дунё барча мамлакатлари халқларига, умуман олганда, инсон зоти ҳаёт тарзига хос хислат. Сайёрамизда бой-бадавлат, тўқ-фаровон ҳаёт кечиришни бош мақсад қилиб қўймаган, орзу қилмаган бирон инсон бўлмаса керак. Асрлар давомида шундай бўлган, ҳозир ҳам шундай, бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолаверади. Мамлакатимизда ушбу эзгу мақсадларга эришишга нима тўсқинлик қилади? Иқтисодиёт соҳасида чуқур билимларга эга бўлмаган кишиларда нима учун дунёнинг айрим мамлакатларида аҳоли жон бошига тўғри келадиган номинал ЯИМ 100 минг АҚШ доларидан ошиб кетганда (Люксембургда 135 минг АҚШ доллари), бизнинг мамлакатимизда у атиги 2,3 минг АҚШ долларини ташкил қилади, деган саволнинг туғилиши, табиий. Зеро, аксарият кишилар бунинг асосий сабаби табиий бойликларда бўлса керак, деб ўйлайди ёки бошқа ҳақиқатдан анча йироқ сабабларни кўрсатади. Лекин, афсуски, камдан-кам кишилар ушбу ғайри табиий парадоксал ҳолатнинг асосий айбдори ўзимиз эканлигимизни,

мамлакатимизнинг иқтисодий қудрати ва порлоқ келажаги, халқимизнинг мўл-кўлчиликда бой-бадавлат фаровон ҳаёт кечириши кўп жиҳатдан ўзимизга боғлиқ эканлигини идрок этмайди.

Табиий ресурсларга жуда қашшоқ, лекин дунёнинг иқтисодий жиҳатдан қудратли мамлакатларидан бирига айланган Япония ва, аксинча, ресурсларга жуда бой, аммо, қашоқликда, аянчли аҳволда кун кечираётган айрим Африка давлатлари тажрибаси мазкур муаммонинг асосий ечими моддий бойликларда эмаслигидан, унинг бошқа чуқур сабаблари борлигидан, далолат беради. Мамлакатда қудратли миллий иқтисодиётни барпо этиш, унинг реал имкониятларидан кундалик ҳаётимизда фойдаланиш бахтига муяссар бўлишнинг асл сабаблари хусусидаги ўзимизнинг айрим фикр-мулоҳазаларимизни баён этмочимиз.

Мўл-кўлчиликда бой-бадавлат яшашнинг яширин сири

Мамлакатда амалга оширилаётган кенг кўламли иқтисодий ислоҳотлар халқимизнинг кўп йиллар сабрсизлик билан орзуқиб кутган умидларини рўёбга чиқаришга, тўқ-фаровон ҳаёт кечиришга имкон берадиган, унинг туб манфаатлари ва эҳтиёжларига мос келадиган миллий иқтисодиётни шакллантиришга йўналтирилган. Танланган стратегия Янги Ўзбекистонга пировард натижада иқтисодий тараққиёт пиллапоясидан бой тарихимизга муносиб ўрин олиш учун, юртимизни дунёнинг иқтисодий жиҳатдан устун ривожланган мамлакатларидан бирига айлантириш, заҳматкаш халқнинг мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечириш бахтига муяссар қилиш учун реал имкониятлар яратиб берди. Бундай имконият тарихда жуда кам учрайдиган ноёб иқтисодий воқелик.

Ҳар қандай давлатнинг, жумладан, Ўзбекистоннинг, ижтимоий-иқтисодий тараққиётига ва аҳолининг турмуш даражасига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатувчи сон-саноқсиз омиллар бор. Бизнинг назаримизда, ушбу омиллар таркибида Янги Ўзбекистонни қисқа

муддатларда дунёнинг иқтисодий жиҳатдан ривожланган, тараққиётга юз тутган, андоза олишга арзийдиган давлатларидан бирига айлантиришнинг учта асосий омиллари мавжуд. Биринчиси, асрлар давомида авлодларимиз меҳнати ва ақл-заковати билан яратилган ва бугунги кунда биз ўз эҳтиёжларимиз йўлида фойдаланиш бахтига муяссар бўлган бебаҳо тарихий мерос. Иккинчиси, Яратган сахийлик билан бизга инъом этган нодир ва ноёб табиий ресурслар. Учинчиси, иқтисодий тараққиётда том маънода тўнтариш ясашга, бу борадаги улуғ мақсадни амалий натижага айлантиришга тайёр турган, қодир бўлган, лекин вазият тақозоси билан муайян қисми хорижда меҳнат миграциясида, ишчи кучи ресурслари. Ўйлаймизки, ҳар уччала омилнинг улкан имкониятларини рўёбга чиқариш, Янги Ўзбекистонни аҳоли тўқ ва фаровон ҳаёт кечиришининг намуналаридан бирига айлантириш муаммосининг ечими кенг халқ оммасининг иқтисодий саводхонлигини кескин ошириш, унинг иқтисодиёт соҳасида оқилона фикр юритиш ққобилиятини бугунги кун талаблари даражасига кўтариш билан, лўнда қилиб айтганда, аҳоли барча қатламларининг, кенг халқ оммасининг, иқтисдий онги ва тафаккурини юксалтириш билан узвий боғлиқ.

Шариат мусурмон халқини сабрли, қаноатли бўлиш, борига шукур қилиш руҳида тарбиялашни мўлжал қилади ва ҳаммага аёнки, у бу борада жуда катта амалий натижаларга эришди. Лекин, у инсоннинг ҳалол меҳнат қилиб, бой-бадавлат, тўқ-фаровон яшаш йўлидаги интилишларига ҳеч қандай тўсиқ қўйган эмас. Аксинча, Яратганнинг ўзи муқаддас заминимизга нодир ва ноёб табиий ресурсларни сахийлик билан инъом этиб, бизнинг мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечиришимиз учун реал имкониятлар яратиб берган. Лекин биз ушбу имкониятлардан унумли фойдалана олмаяпсиз, шунинг учун мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечириш шарафига муяссар бўлолмаяпмиз, десак айни ҳақиқатни айтган бўламиз. Сабаби, жаҳон мамлакатларининг кўп йиллик илғор тажрибаси шундан гувоҳлик беради, халқнинг бой-бадавлат яшаши мамлакатда мавжуд имкониятлар билангина

эмас, балки ушбу имкониятлардан унумли фойдаланиб, уларни ҳаётнинг реал натижаларига айлантира олганлик даражаси билан белгиланади.

Ўзбекистон бир йўла 2 турдаги ресурсларга: табиий ва меҳнат ресурсларига, бой мамлакат. Ушбу ресурслардан унумли фойдаланиш орқали мамлакатда ўзининг ечимини сабрсизлик билан кутаётган кўпгина долзарб муаммоларни узил-кесил ҳал қилиш мумкин. Булар сирасига ишсизлик ва аҳоли бандлигини таъминлаш, ходимларнинг иш ҳақи даромадларини ошириш, инфляцион жараёнларнинг олдини олиш, мамлакат экспорт салоҳиятини юксалтириш, унинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш, мавқеини мустаҳкамлаш ва бошқа бир қатор муҳим масалаларни киритиш мумкин. Ушбу долзарб муаммоларнинг муваффақиятли ҳал этилиши, биринчи галда, ушбу қимматбаҳо ресурслардан қай даражада унумли фойдаланаётганлигимизга боғлиқ.

Қимматбаҳо ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги муайян кўрсаткичлар ёрдамида аниқланади: меҳнат унумдорлиги (ишчи кучи ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги), капитал қайтими (асосий капиталдан фойдаланиш самарадорлиги), айланма маблағларнинг айланиш тезлиги (айланма капиталдан фойдаланиш самарадорлиги), рентабеллик (корхона фаолиятининг самадорлиги) ва бошқалар.

Жаҳон амалиётида аҳоли жон бошига ёки иқтисодиётда банд бўлган ҳар бир ходимга тўғри келадиган ЯИМ ҳажми кўрсаткичи кенг қўлланилади. Ушбу кўрсаткичларни аниқлашда формуланинг суратида мамлакатда йил давомида яратилган товарлар ва хизматлар ҳажми, яъни ЯИМ – ижтимоий ишлаб чиқаришнинг якуний натижаси, унинг махражида эса, ушбу маҳсулотни ишлаб чиқариш учун жамиятда мавжуд имкониятлар – аҳоли сони ва унинг таркибидаги иқтисодиётда банд бўлганлар сони, ўз ифодасини топган. Мамлакат ушбу имкониятлардан қай даражада унумли фойдаланса, унинг аҳолиси ҳам шунча мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечиради.

Интернетда иқтисодий самарадорликнинг муҳим кўрсаткичларидан бири – унумдорлик хусусида қизиқарли маълумотлар келтирилган. Унда

келтирилган унумдорлик жадвалида 137 кўрсаткичи билан Ирландия пешқадамлик қилмоқда, АҚШ 114 кўрсаткичи билан 12-чи ўринни эгаллаган, кўрсаткичларидан жуда кескин фарқ қилмаслиги, табиий. Агар ушбу кўрсаткич қўлга олинган натижанинг (маҳсулот ҳажмининг) уни ишлаб чиқаришга йўналтирилган сарф-харажатларга нисбати билан ўлчанишини инобатга олсак, мамлакатимизда қимматбаҳо иқтисодий ресурслардан (меҳнат, меҳнат қуроллари, жиҳозлар, асбоб-ускуналар, электр қуввати, газ, сув ва ҳоказолар) фойдаланиш қай даражада самарасиз эканлиги хусусида аниқ тасаввур ҳосил қилишимиз мумкин. Халқимизда "Шайхда ҳунар бўлмаса, мачитнинг айвони ҳам торлик қилади", деган ажойиб нақл бор.

Модомики, биз табиат ва жамият бизга сахийлик билан инъом этган бебаҳо иқтисодий ресурслардан, яъни имкониятлардан, унумли фойдана олмас эканмиз, унинг ҳар бир бирлигига имкон қадар кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариш муаммосини ҳал қила олмас эканмиз, бугунги кунда мўл-кўлчиликда бой-бадавлат яшамаётганлигимизга ўзимиздан бошқа ким айбдор?

Ёки биз мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечиришни хоҳламаймизми? Албатта хоҳлаймиз. Фақат бунга эришишнинг аниқ, амалий натижа бериши муқаррар бўлган йўлларини билмаймиз, холос. Бизнингча, бунинг халқаро тажрибада ўзининг тўла исботини топган, мантиқан инкор этиш қийин бўлган йўли – иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни юксалтириш, уларнинг чексиз, яширин имкониятларидан унумли фойдаланиб, ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришдан иборат. Шундагина, фақат шундагина, ноёб ва нодир иқтисодий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги ошади, миллий иқтисодиётнин жаҳон бозоридаги мавқеи мустаҳкамланади, экспорт ҳажми кескин кўпаяди, иш ўринлари сони ортиб, аҳоли бандлиги таъминланади.

Иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни замон талаблари даражасига кўтаришнинг долзарб муаммолари

Тадқиқотлар жараёнида Янги Ўзбекистонда иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг чексиз имкониятларини рўёбга чиқариш, уларни ҳозирги замон талаблари даражаларига кўтариш асосида мамлакат иқтисодий қудратини юксалтиришнинг етакчи омилига айлантиришга қаратилган чора-тадбирларни иккита йўналишда амалга ошириш катта амалий самара беради, деган хулосага келдик.

Биринчиси – жамият аъзоларининг иқтисодий онг доирасини кенгайтириш, уни иқтисодиёт соҳасидаги янги замонавий билимлар билан қуроллантириш, аҳоли кенг қатламлари орасида ижтимоий-иқтисодий борлиқни ўзида тўла акс эттиришга қодир мукаммал иқтисодий онгни шакллантириш, кенг халқ оммасини, аҳоли барча қатламларини давр талаблари руҳида тарбиялаш, уларнинг онгини янги, бозор иқтисодиётига хос, замонавий иқтисодий билимлар билан бойитиш. Ушбу тадбирлар аҳоли барча қатламларини: ишчи-ходимлар, ишсизлар, балоғат ёшига етмаган ёшлар, нафақахўрлар, ногиронлар, хулласи калом, аҳолининг барча-барчасини қамраб олиши керак, деб ўйлаймиз.

Мамлакат аҳолиси барча қатламларининг иқтисодий саводхонлигини ошириш кенг қамровли тадбир бўлиб, у катта миқдордаги молиявий ресурсларни жалб қилишни тақозо этади. Бу жиҳатдан ушбу тадбир жамиятга жуда қимматга тушади. Молиявий ресурслар танқислиги шароитида катта миқдордаги молиявмй ресурсларни аҳоли барча қатламларининг иқтисодий саводхонлигини ошириш орқали унинг иқтисодий онгини янги замонавий билимлар билан қуроллантиришга сарфлаш иқтисодий самарадорлик нуқтаи назаридан оқилонами, деган табиий савол туғилади? Албатта, оқилона. Бу қатъий ва ягона тўғри жавоб. Чунки аҳоли иқтисодий онгини янги замонавий билимлар билан қуроллантиришга сарфланган молиявий ресурслар мамлакат иқтисодий

салоҳиятини юксалтиришга мультипликатив таъсир кўрсатади ва натижада мамлакат иқтисодиётини тараққий эттиришнинг ишончли омилига айланади.

Муаммонинг ечими сифатида аҳоли кенг қатламлари иқтисодий саводхонлигини оширишни молиялаштириш сарф-харажатларини тежаш механизмлари ишлаб чиқилиши лозим, деб ўйлаймиз. Масалан, сарф-харажатларни молиялаштиришга мамлакат жами аҳолисининг миллий иқтисодиётни юксалтиришдаги ролига қараб муайян гуруҳларга табақалаштириш тамойили асосида ёндашиш.

Биринчи гуруҳга аҳолининг мамлакат ЯИМнинг шаклланишида бевосита иштирок этмайдиган кишилар, яъни иқтисодиётда банд бўлмаганларни киритиш мақсадга мувофиқ. Жамият аъзоларининг муайян қисми (ёш болалар, ишсизлар, ногиронлар ва бошқалар) мамлакатда ЯИМни яратишга, иқтисодий сиёсатни шакллантиришга ва уни бевосита амалга оширишга алоқадор эмас. Аҳолининг ушбу тоифага мансуб қисми иқтисодий тараққиётга бевосита таъсир кўрсатиш имкониятига эга бўлмасада, лекин у иқтисодий тараққиёт суръатларига билвосита таъсир кўрсатади. Ушбу тоифага мансуб аҳолининг иқтисодий саводхонлигини оширишни молиялаштириш сарф-харажатларини минималлаштириш сиёсатини тутиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчи гуруҳга миллий иқтисодиётда банд бўлганларни киритиш мақсадга мувофиқ. Ушбу тоифага мансуб аҳоли иқтисодиётда банд бўлиб, ижтимоий маҳсулот ишлаб чиқаришда бевосита иштирок этади. Демак, мазкур гуруҳга тобе кишилар иқтисодий фаолият юритадилар, истеъмол қийматига эга янги ноз-неъматлар яратадилар. Ишлаб чиқариш жараёнида улар қимматбаҳо иқтисодий ресурслардан, асбоб-ускана ва жиҳозлардан, бино ва иншоотлардан, газ, электр қуввати ва сув ресурсларидан фойдаланадилар. Ушбу қимматбаҳо ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш, ортиқча исрофгарчиликларга йўл қўймаслик, ҳар бир ресурс бирлигига кўпроқ бойлик яратиш кўп жиҳатдан уларга, уларнинг қимматбаҳо ресурсларга бўлган муносабатига, демак, иқтисодий билимдонлигига,

иқтисодий тафаккурига, қимматбаҳо ва нодир ресурслардан унумли фойдалана олиш қобилиятига боғлиқ. Ушбу тоифага мансуб аҳолининг иқтисодий саводхонлигини оширишни молиялаштириш сарф-харажатларини меъёрида, оқилона даражада амалга ошириш сиёсати яхшии самара беради.

Учинчи гуруҳга мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта касбий ва олий таълим муассасаларида, докторантурада таҳсил олаётган ёшларни киритиш лозим. Аҳолининг ушбу тоифадаги қисми иқтисодий онгини замонавий билимлар билан қуроллантириш, тафаккур қилиш қобилиятини ривожлантириш асосида давр талаби даражасига кўтаришнинг изчил чоралари кўрилиши лозим. Уларнинг иқтисодий онгини шакллантириш, янги замонавий билимлар билан қуроллантириш жараёнида асосий эътиборни таълимнинг келажакда уларнинг когнитив иқтисодий тафаккурини кучайтириш имконини берувчи, ижодий фикрлаш қобилияти устун ривожланган, ҳар қандай муаммоли иқтисодий вазиятдан чиқиб кетишга, миллий иқтисодиётни самарали бошқаришга қодир забардаст иқтисодчи, истеъдодли менеджер бўлиб шаклланишига яроқли усул ва услубиятларни қўллаш зарур. Бундай усуллар сирасига диалектика, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, илмий мавҳумлаштириш, қиёслаш ва математик моделлаштириш, тизимлаштириш каби усулларни киритиш мумкин. Ушбу тоифага мансуб ёшларнинг иқтисодий саводхонлигини оширишни молиялаштириш сарф-харажатларини максималлаштириш сиёсатини қўллашнинг истиқболи катта.

Ижтимоий ишлаб чиқариш мамлакат аҳолисининг ҳаёт фаровонлигини юксалтиришни, моддий ва маънавий ноз-неъматлар мўл-кўлчилигини таминлашга эришишни мўлжалга олади, уни бош мақсад қилиб белгилайди, ялпи товар ва ялпи хизматларни яратади. Агар иқтисодий тараққиётнинг шу олтин қоидасини инобатга оладиган бўлсак, унга изчил риоя қилиш шартлигини тушуниб етадиган бўлсак, ўзимизнинг бебурдлигимиз, иқтисодий саводхонлигимизнинг етишмаслиги, билимсизлигимиз оқибатида юзага келаётган бундай йўқотишларни қанчалик тез бартараф этсак,

ҳаётимиз ҳам шунча фаровон бўлиши мумкинлиги шубҳасиз. Ижтимоий ишлаб чиқаришдан бош мақсад ноз-неъматларни шунчаки ишлаб чиқариш эмас, балки пировард натижада, уларни истеъмол қилиш, фаровонликка эришишдан иборат. Бу инкор этиб бўлмайдиган аксиома.

Иккинчиси – мамлакатда, хусусан, ёшларимизда, иқтисодий тафаккур юритиш қобилиятини ривожлантириш, аҳолида когнитив тафаккур кўникмаларини шакллантириш, энг муҳими, уни ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг етакчи омилига айлантиришнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш.

Айниқса мамлакатнинг иқтисодий пойдеворини шакллантиришда иқтисодий ўсиш суръатларини жадаллаштириш ва сифатини яхшилаш орқали бевосита иштирок этиш имкониятига эга бўлган мутассади шахслар когнитив иқтисодий тафаккурини юксалтиришга жиддий эътибор қаратиш зарур, деб ҳисоблаймиз. Ушбу тоифага давлат органлари ходимларини, раҳбарларни, тадбиркорларни, профессор-ўқитувчиларни, тадқиқотчиларни, иқтисодчиларни, ОАВ ходимларини киритиш мумкин. Ушбу тоифага мансуб шахсларнинг тафаккури, иқтисодий фикрлаш қобилияти, мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Улар иқтисодий реалликни акс эттиручи маълумотларни тўплашда, қайта ишлашда, умумлаштиришда, таҳлил қилишда, турли омилларнинг таъсирини аниқлашда, уларга таяниб назарий ва амалий хулосалар чиқаришда, иқтисодий тараққиёт натижаларини халқ орасида тарғибот қилишда, бу борада йўл қўйилган хато ва камчиликларнинг моҳияти ва сабабларини очиб беришда, энг муҳими, соҳа мутахассиси сифатида, уларни бартараф этишда, келажакда иқтисодий тараққиёт йўналишларини белгилаб беришда ва уларнинг ижроси бўйича тегишли қарорлар қабул қилишда ва ниҳоят, ижро натижаларининг назоратини амалга оширишда, бевосита иштирок этадилар.

Бошқача сўзлар билан ифодалаганда, ушбу тоифага мансуб аҳоли қатламлари, бир томондан, миллий иқтисодиётнинг ҳолати, унинг

глобаллашган жаҳон хўжалигидаги мавқеи, иқтисодий ўсиш суръатлари ва сифати учун масъулдирлар. Иккинчнчи томондан эса, улар вазият тақозо этганда, мамлактнинг ижтимоий-иқтисодий юксалиш суръатларига бевосита таъсир кўрсатиш, аниқроғи, уни янада жадаллаштириш имкониятига эгадирлар. Шу сабабли, макро ва микро даражада йўл қўйилган хато ва камчиликлар учун уларнинг моддий ва маънавий жавобгарлигини ошириш, айни пайтда, уларни тараққиётнинг юксак даражаларига эришишдаги хизматларини моддий ва маънавий рағбатлантиришнинг самарали механизмларини яратиш лозим.

Истеъмол маданияти ва иқтисодий тежамкорлик мўл-кўлчиликда бой-бадавлат яшашнинг омили сифатида

Жамиятда инсон иқтисодий фаолияти, яъни меҳнати эвазига ишлаб чиқарилган барча моддий ва маънавий ноз-неъматлар, пировард натижада, инсон истеъмолини таъминлаб беришни, унинг эҳтиёжларини қондиришни мўлжалга олади. Инсон ўзининг ҳаётий эҳтиёжларини қондириш илинжида тинимсиз меҳнат қилади, иқтисодий фаолият юритади. Инсон зотининг барчаси, ҳаттоки она бўйидаги ҳали ёруғ дунёга келмаган мурғак гўдакдан тортиб, то ёруғ дунёни тарк этган майитнинг дафн маросими билан боғлиқ муайян моддий ёки номоддий ноз-неъматларнинг истеъмолчисидир.

Афсуски, иқтисодиёт илми узоқ йиллар давомида ишлаб чиқариш жараёнининг моҳияти, уни кенгайтиришнинг омиллари, унга эришиш йўлларини тадқиқ этишга асосий эътиборини қаратди. Айнан ижтимоий ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтиришни иқтисодий тараққиётнинг асосий, бош омили сифатида қаради. Натижада жамиятда истеъмол назариясининг ортда қолиши, суст ривожланиши ҳолати рўй берди, ушбу йўналишда фанда бўшлиқ пайдо бўлди, бу борада арзигулик, аксарият кўпчилик эътироф этган кучли, инновацион илмий ғоялар яратилмади.

Бизнинг назаримизда, иқтисодий тараққиёт, бой-бадавлат фаровон ҳаёт кечириш тарзини шакллантириш фақат ноз-неъматларни ишлаб чиқариш ҳажми билан эмас, балки улардан тўғри фойдаланиш, яъни юқори истеъмол маданиятига эришиш билан ҳам узвий боғлиқ.

Истеъмол маданиятининг пастлиги оқибатида мамлакатда нодир ва бебаҳо иқтисодий ресурслардан фойдаланишда, улардан тайёрланган тайёр маҳсулот ва хизматларни истеъмол қилишда катта исрофгарчиликларга йўл қўйилмоқда, тежамкорлик тамойиллари қўпол тарзда бузилмоқда. Айниқса, деҳқонларнинг машаққатли меҳнати эвазига яратилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини йиғиб-териб олиш, уларни транспортировка қилиш, сақлаш, эл дастурхонига етказиб бериш жараёнларида иқтисодий саводхонлигининг давр талаблари даражасида эмаслиги, иқтисодий интуициянинг етишмаслиги оқибатида ишлаб чиқарилган ноз-неъматларнинг талайгина қисми нес-нобуд бўлмоқда, ҳавога совурилган бойлик каби зое кетмоқда.

Инсоният ҳаётида истеъмол – бош мақсад, ишлаб чиқариш эса унга эришиш воситаси. Юксак иқтисодий онг ва тафаккур воситасида истеъмол жараёнида тежалган ноз-неъмат, ўз моҳиятига кўра, ишлаб чиқариш жараниёда яратилган қўшимча маҳсулот ҳажмини англатади. Халқимизда узоқ йиллик амалий тажрибадан келиб чиққан “дунё топгунча, ҳисоб топ”, деган пурмазмун нақл бор. Биз илмий жиҳатдан асослаб бермоқчи бўлаёган ғояни ижодкор халқ ўзининг тилида қисқагина, лўнда, таъсирчан қилиб ифодалаган.

Кўп асрлар муқаддам Авестода “Енглар, ичинглар, лекин исроф қилманглар”, деган ибратга лойиқ битиклар битилган. Демак, халқимиз азал-азалдан, қадим замондардан истеъмол жараёнида йўл қўйиладиган исрофгарчиликларга нисбатан бефарқ бўлмаган, уни қаттиқ қоралаган. Исрофгарчилик хусусидаги фикримизнинг оддий формуласи қуйидагича: ишлаб чиқариб, нес-нобуд қилгандан кўра, ишлаб чиқармай қўя-қолган афзал. Чунки истеъмол учун ишлаб чиқарилган ноз-неъматнинг истеъмол жараёнида йўл қўйилган хато ва камчиликлар оқибатида нес-нобуд бўлиши

жамиятга жуда қимматга тушади. Биринчидан, нафлилик келтирмай нес-нобуд бўлган ноз-неъматни ишлаб чиқаришга сарфланган иқтисодий ресурслар, жумладан, меҳнат ресурслари, зое кетади. Иккинчидан, истеъмол манбаига айланмай қолган ноз-неъматлар теварак-атрофга, экологик муҳитга салбий таъсир кўрсатади.

Иқтисодий тежамкорлик ҳақида қадимдан қолган ибратга лойиқ ривоят

Истеъмол жараёнидаги исрофгарчиликлар хусусида гап кетганда, муаллифлардан бирининг болалик паллаларида падари бузрукворларидан (илоҳо Оллоҳ ўз раҳматига олган бўлсин) эшитган ва хотирасида ўчмас из қолдирган бир ривоятни мисол келтириш жоиз. Ривоятга кўра, бир азим шаҳар аҳли бор имкониятларин ишга солиб, катта мачит қуришга аҳд қилишибти. Шаҳар оқсоқоллари ўзаро кенгашиб, қўшни шаҳарда яшайдиган, савоб ишларга мойиллиги катта бадавлат савдогардан ёрдам сўраш керак, деган қарорга келишибти. Шаҳарнинг 4 нафар ҳурматли оқсоқоллари отланиб, ўша қўшни шаҳардаги бадавлат кишининг уйига ташриф буюришибти. Савдогар уларни очиқ чеҳра билан, катта ҳурмат ва мулозамат билан қабул қилиб, хизматкорларига дарҳол дастурхонёзиб, меҳмонларни зиёқат қилишга буюрибти. Бойнинг самимий муносабати меҳмонларни хурсанд қилибти, “Худо хоҳласа ишимиз битади”, деган хаёл уларни чулғаб олибти. Шунда хизматкорлардан бири печни ёқиб, меҳмонхонани иситишга тутунибти. Биригчи ёқилган гўгурт донаси билан печни ёқолмабти, иккинчи гўгурт донаси ҳам зое кетибти ва ниҳоят, учинчи уринишда печ ёқилибти. Савдогар хизматкорини жуда қаттиқ койибти. Унинг койишидан ҳаттоки меҳмонлар ҳам изза тортиб, ноқулай аҳволга тушибти.”Э, бу бой жуда очкўз одам экан, бекорга шунча йўл босиб, ундан ёрдам сўраб келган эканмиз. У бекорга бунча бойиб кетмаган экан. Сув ҳам қаттиқ жойда туради. Унга илтимосимизни айтиб қўя-қолмаганимиз маъқул.” Шу важлар билан

меҳмонлар бойга ташвиш тортиб шунча йўлга келганликларининг асл сабабини айтиб ҳам ўтирмасликка қарор қилишибти.

Зиёфат тугаб, дастурхонга омин қилингач, меҳмонлар бойдан қайтишга ижозат сўрабтилар. Лекин зиёфат чоғида ҳам, хайрлашаётган пайтда ҳам улар бойга шунча йўл босиб келганларининг асл сабаби, ўзларининг мақсадлари хусусида ақалли лом-мим ҳам дейишмапти. Бундан таажжубга тушган бой уларга савол билан мурожаат қилибти: “Шунча йўлни босиб, менинг шаҳримга ташриф бубрдинглар, уйимда меҳмон бўлдинглар, лекин нима мақсадда келганларингни менга айтмадинглар. Бунинг боиси нима? Мен шуни билишни хоҳлайман”. Шундан сўнг меҳмонлар тортина-тортина бойга бор гапни гапириб беribтилар, хизматкор билан бўлиб ўтган можародан сўнг, ўзларининг илтимосларини унга айтиб ўтиришга ҳам ҳожат йўқ, деган хулосага келганликларини тушунтирибтилар. Бой воқеадан воқиф бўлгач, хизматкорига хазинадан 40 ҳамён тиллани олиб келиб, меҳмонларга топширишни, устига устак уларгаяна қимматбаҳо сар-пойлар ҳам ҳадя қилишни буюрибти. Ҳайратдан меҳмонлар қаттиқ саросимага тушибти. Катта мамнуният билан олтинни қабул қилиб олгач, улардан бири бойга қарата савол берибти: “Тақсир, бир нарса бизларни ҳайратда қолдирди, очиғи, бизни жуда қаттиқ таажжубга солди. Сиз 2 дона гўгурт учун хизматкорингизни шудай қаттиқ койидингиз. Ҳатто биз ҳам изолат чекдик. 2 дона гўгурт чўки учун хизматкорини қаттиқ койиган одам бизга шунча пулни ҳеч қачон бермайди, деган хаёлга бордик. Лекин биз адашган эканмиз. 2 дона гўгурт донаси сиз бизга сахийлик билан ҳадя этган олтинларнинг олдида денгиздан томчи. Иложи бўлса, бўлиб ўтган воқеанинг сабабини бизга тушунтирсангиз”. Бой мийиғида кулиб, шундай жавоб қайтарибти: “Азиз меҳмонлар, дея хитоб қилибти, бой, – менинг 40 та ҳужрам бор, агар ҳар бир ҳужрада олов ёқиш учун 2 дона гўгурт чўки исроф бўлса, бир кунда 80 дона, бир ойда ... дона, бир йилда ... дона гўгурт зое кетади. Боз устига, хизматкорларим дарахтларни суғорганда, уй рўзғор юмушларини бажарганда, сувни меъёридан 2-3 марта зиёд исроф қилса, улар овқат

пиширганда масаллиқларнинг, чўпонларим мол боққанда озуқаларнинг исрофига йўл қўйса, менинг қанча олтинларим ҳавога учиб кетади? Бундай исрофгарчиликларга менинг хазинам бардош беролмайди. Сизларга ҳақ йўлига савоб учун ҳадя қилган олтинларим бундай итсрофгарчиликлар олдида ҳеч нарса бўлмай қолади. Исрофгарчилик оқибатида ҳавога учиб кетган олтинларим ҳеч кимга наф келтирмай, зое кетади, сизларга ҳақ йўлида ҳадя қилган олтинларим эса, аҳлу-жамоа манфаатлари йўлида савоб ишларга хизмат қилади. Мен хизматкоримни очкўзлигимдан эмас, балки исрофгарчилик менинг ашаддий душманим бўлганлиги учун ҳам қаттиқ койидим. Модомики, исрофгарчилик – менинг ашаддий душманим экан, у менинг қўлимда ишлайдиган барча хизматкорларимнинг ҳам ашаддий душманига айланмоғи керак. Улар эса исрофгарчиликка нисбатан дўстона ҳамкорлик муносабатларида". Гўгурт билан бўлган можаро аслида бойнинг очкўзлигининг эмас, аксинча, олийжаноблиги ва юксак истеъмол маданиятининг соҳиби эканлигининг исботи эди.

Меҳмонлар бойнинг гапларини мароқ билан тинглашибти, унинг ақлу-заковатига, донолигига тан бериб, офаринлар айтишибти, унинг бунчалик давлатманд бўлиб кетганлигининг чуқур сабаблари нимада эканлигигига тушуниб етгандай бўлишибти. "Ҳа, бу киши бежиз бунчалик бадавлат бўлиб кетмаган экан", деган ҳаёл уларни чулғаб олибти. Бойга таҳсинлар айтиб, ўз шаҳарлари томон йўл олишибти.

Фантазиямизга озгина эрк бериб, ривоятни охирига етқазмоқчимиз. Бой ҳадя қилган олтинлар эвазига мачит қуриш ғояси ўз якунини топибти. Мачит қанчадан-қанча кишиларнинг манфаат ва эҳтиёжлари йўлида узоқ йиллар хизмат қилиб, уларнинг диний дунёқарашини ривожлантиришда, эътиқодини кучайтиришда ва бошқа жамият муаамоларини ҳал этишнинг бебаҳо хазинасига айланибти.

Бутун умрини иқтисодиёт назариясинингмураккаб муаммоларини тадқиқ этишга бахшида қилган, режали иқтисодиёт шароитида ҳам, ҳозирги замонавий бозор иқтисодиёти шароитида ҳам фаннинг энг долзарб

муаммоларини кўтариб чиқишга журъат этган, номзодлик ва докторлик диссертацияларини собиқ СССР нинг марказий шаҳарларида муваффақиятли ҳимоя қилган иқтисодчи учун ривоятда ўз аксини топган иқтисодий тежамкорлик муаммоси жуда катта назария эмас эди. Лекин, ўз вақтида, болалик чоғларида, ҳали мураккаб иқтисодий жараёнлар хусусида ҳаттоки оддий тасаввурга ҳам эга бўлмаган паллаларида катта қизиқиш билан эшитган ушбу ривоят муаллифнинг хотирасида ўчмас из қолдирди. Ривоятнинг таъсири шунча кучли бўлдики, иқтисодчи уни жамоа орасида, ўқувчи-талабалар орасида иқтисодий тежамкорликнинг ибратли намунаси сифатида мисол келтирди. Келажакда муаллифнинг иқтитсодчилик касбини танлашида, забардаст иқтисодчи олим сифатида шаккланишида, иқтисодий самарадорлик ва иқтисодий тежамкорлик мавзуларида кенг кўламли илмий тадқиқотлар олиб боришга қатъий бел боғлаганлигига ушбу ривоятнинг таъсири катта бўлган бўлиши эҳтимолдан йироқ эмас.

Масаланинг бошқа бир муҳим жиҳатига эътиборларингизни қаратмоқчимиз. Бу ҳам бўлса, иқтисодий дунёқараши энди шаклланиб бошлаган ёшларни, ўсмирларни иқтисодий самарадорлик ва иқтисодий тежамкорлик маданияти руҳида тарбиялаш, вояга етазиш ,уларнинг онгига кучли таъсир кўрсатиш, уни замонавий иқтисодий билимлар билан қуролантириш. Бундай ёшларнинг иқтисодий дунёқараши вақт ўтган сайин кенгайиб, чуқурлашиб боради, пайти келиб, улар вояга етганда, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг фаол иштирокчиларига айланганда , жамиятга ўзининг мультипликатив самарасини беради. Фақат катта ақл билан узоқни кўра билган, ўз фарзанди, ўз юрти келажаги тўғрисида астойдил қайғурадиган кишиларгина бундай имкониятни қўлдан бермайдилар, ёшларни болалик чоғларидан иқтисодий дунёқарашини шакллантириб борадилар.

Кундалик ҳаётимиз учун сувдек зарур бўлган, инсоннинг машаққатли меҳнати эвазига яратилган ноз-неъматларни истеъмол қилишда йўл қўйилаётган исрофгарчиликлар, айниқса, ҳашаматли ресторанларда озиқ-овқат ресурларидан фойдаланиш самарадорлигининг пастлиги натижасида

юзага келаётган йўқотишлар, ишлаб чиқаришда (ишлаб чиқариш истеъмоли) ва хонадонларда (шахсий истеъмол) газ, элекр қуввати, сув каби бебаҳо ресурслардан фойдаланиш самарадорлигининг пастлиги каби муаммоларни бартараф этишда истеъмолчининг, унинг иқтисодий дунёқарашининг, роли жуда катта. Мана шу тарзда, мамлакатимизда бугунги кунда истеъмол маданиятининг давр талабларига жавоб бермаслиги ва бу иллатнинг асосий сабабчиси халқимизда иқтисодий фикрлаш доирасининг торлиги, заифлиги, иқтисодий саводхонлик даражасининг пастлиги, иқтисодий билимларнинг етишмаслиги эканлигини яна бир карра таъкидламоқчимиз.

Юқорида қайд этилган муаммони ечишнинг асосий йўли – аҳоли барча қатламлари орасида истеъмол маданиятини ривожлантиришдан иборат, деб ҳисоблаймиз.

Тобора глобаллашиб, яхлитланиб бораётган жаҳон хўжалиги шароитида миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги, унинг халқаро меҳнат тақсимотидаги мавқеи, биринчи галда, мамлакат аҳолиси иқтисодий онги ва тафаккурининг ривожланганлик даражаси, улардан қоғозда эмас, амалда олинадиган натижаларнинг самараси билан белгиланади.

Иқтисодий тараққиёт суръатларини жадаллаштиришда давлат ва кенг халқ оммаси ўзаро ҳамкорлиги

Ўзбекистонда иқтисодий тараққиётни жадаллаштириш асосида аҳоли турмуш фаровонлигини тубдан яхшиланишини мўлжалга олган кенг кўламли иқтисодий ислоҳотлар доирасида давлат томонидан пухта ўйланган, истиқболли макроиқтисодий сиёсат, изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бизнингча, мамлакат иқтисодий тараққиётида жаҳон хўжалигида пешқадамликка эришиш учун ушбу омилнинг ўзи етарли эмас. Давлатнинг юртда жорий этаётган макроиқтисодий сиёсати қанчалик даражада кучли бўлмасин, у қай даражада бенуқсон, самарали бўлмасин,

унинг бераётган амалий натижалари кутилаётган даражаларда эмаслигига таажжубланмаслик керак.

Иқтисодий тараққиёт адолат тарозисининг бир палласида ҳамиша давлатнинг макроиқтисодий сиёсати, иккинчи палласида эса, халқнинг иқтисодий онги ва иқтисодий тафаккури ётади. Халқнинг юксак иқтисодий онги ва иқтисодий тафаккурига таянмаган давлатнинг ҳар қандай мукаммал макроиқтисодий сиёсати, пировард натижада, мамлакатда иқтисодий тараққиёт мўжизаси содир бўлишини таъминлай олмайди. Тарозининг иккинчи палласига етарли эътибор бермаган давлат аскарларисиз жанг майдонига чиққан қўмондон сингари, кучсиз ва заиф бўлади. Давлатнинг кучли макроиқтисодий сиёсати кенг халқ оммасининг мукаммал иқтисодий онги ва когнитив иқтисодий тафаккури билан тўлдирилган тақдирдагина, ўзаро ҳамкорлик кўламининг синергетик самараси ҳосил бўлиб, чинакам иқтисодий тараққиёт мўъжизаси содир бўлади.

Мамалакатда кенг халқ оммасининг, аҳоли барча қатламларининг иқтисодий онгини замон талаблари даражасига кўтаришнинг муҳимлигини, зарурлигини оддий мисолларда изоҳлаб беришга уриниб кўрмоқчимиз.

Иқтисодий онги мукаммал, онги яхши ривожланган шахс, ўзининг кундалик ҳаётида иқтисодга оид муаммоларни ҳал этишда тежамкорлик нуқтаи назаридан ёндашади. Бу жамият иқтисодий тараққиёти учун ўта муҳим аҳамиятга эга. Масалан, иқтисодий қонунлардан озгина хабари бор, иқтисодий онги юқори инсон ҳеч қачон ҳайфга оқиб ётган кран суви, ёки, айтайлик, беҳуда ёниб турган электр лампочкасидан келаётган зарарга, айрим шахсларнинг фаросатсизлиги туфайли оёқ остида учрайдиган нон бўлакларига, катта машаққатлар билан тозаланган шинам кўча ва йўлакларнинг ахлат тўкиб, ифлосланишига, ҳеч қачон бефарқ бўлмайди. У ўзиниинг кундалик иш фаолиятида ҳам иқтисодиётнинг олтин қоидаларига қатъий риоя қилади, иш жойида самарадорликка эришади. “Тома-тома кўл бўлур”, дейди доно халқимиз. Худди шундай, тома-тома кўл бўлган сув тома-тома йўқ бўлиши ҳам муқаррар. Иқтисодий онгнинг заифлиги

оқибатида мамлакатимизда исроф бўлаётган, тегишли натижа бермай, зое кетаётган иқтисодий имкониятларни сарҳисоб қилиб, умумий махражга келтирсак, иқтисодий билимдонлик самараларидан қудратли тўлқин пайдо бўлишига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Ушбу қудратли тўлқин давлатнинг пухта ўйланган макроиқтисодий сиёсати билан ўзаро уйғунлашиб, бир йўналиш томон ҳаракат қилса, халқимиз орзу қилган иқтисодий тараққиёт мўъжизаси содир бўлади.

Биз эътиборингизни қаратмоқчи бўлган муаммонинг долзарблиги шундаки, токи аҳоли кенг қатламларида, ёшидан, жинсидан, касбидан қатъий назар, ишчи-ходимлар, ишсизлар, балоғат ёшига етмаган ёшлар, нафақахўрлар, ногиронлар, хулласи калом, аҳолининг барча-барча қатламларида иқтисодий онгни давр талаблари даражасига кўтармас эканмиз, уни тежамкорлик тамойилларига қатъий риоя қилган ҳолда, шакллантирмас эканмиз, токи биз ҳар бир кишини нодир ва ноёб иқтисодий ресурслардан унумли ва ўринли фойдаланиш ғояларини қон-қонига сингдирмас эканмиз, иқтисодий тараққиётда ривожланган мамлакатлар сафидан ўрин олиш, Ўзбекистонни дунёнинг иқтисодий жиҳатдан қудратли мамлакатларидан бирига айлантириш борасидаги эзгу мақсадларимиз рўёбга чиқмаган орзуга, хом хаёлга айланиб қолаверади.

Шу сабабли, мамлакатда аҳоли барча қатламлари иқтисодий саводхонлигини ошириш, унинг иқтисодий онги ҳамда когнитив иқтисодий тафаккур юритиш қобилиятини замон талаблари даражаларига кўтариш давлат макроиқтисодий сиёсатининг марказий бўғинларидан бирига айланмоғи лозим

Иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни ривожлантиришда таълимнинг роли

Инсоннинг иқтисодий онги жуда кўп омиларнинг кучли таъсири остида шаклланади. Булар таркибига ташқи иқтисодий муҳит, жамиятда ва инсоннинг шахсий ҳаётида юзага келган иқтисодий вазият, иқтисодиётда

содир бўлаётган ва содир бўлиши кутилаётган кескин ўзгаришлар ва бошқаларни киритиш мумкин. Замонавий ахборотлашган маконда иқтисодий онгни шаклантиришда ва уни ривожлантиришда таълимнинг роли беқиёс. Айнан таълим иқтисодий онгни шаклантиришнинг, демак, фаровон ҳаётга эришишнинг, бебаҳо омилидир. Ушбу ҳақиқатни инкор этиш, кундалик амалиётда унга риоя қилмаслик, иқтисодий саводхонликни оширишга етарли даражада эътибор бермаслик, ўз-ўзимизни қолоқликка, ночор ҳаётга, иқтисодий тараққиёт карвонининг охирги бўғинларида судралиб юрувчи мамлакатга айлантиришга маҳкум этиш билан баробар. Иқтисодий муаммоларни ҳал этишда иштирок этаётган шахснинг таълим даражаси, билими, иқтисодий саводхонлиги қанча юқори бўлса, унинг мамлакат иқтисодий тараққиётига қўшаётган ҳиссаси ҳам шунчалик салмоқли бўлади.

Аммо бугунги кунда мамлакатда аҳоли иқтисодий онгини замон талаблари даражасига кўтариш муаммоларини бартараф этишга етарли эътибор берилмаяти, уларни ечишда хато ва камчиликларга йўл қўйилаяпти. Мазкур йўналишда таълим соҳасида ёшларимизнинг иқтисодий онгини ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатаётган айрим нохуш ҳолатларга эътиборларингизни қаратмоқчимиз.

Кейинги йилларда инглиз тилини мукаммал билиш магистратурага киришнинг асосий шарти қилиб белгиланди: магистратурага киришга даъвогарлик қилган ёшлар инглиз тилини мукаммал билиши, яъни махсус IELTS ёки шунга тенглаштирилган сертификатга эга бўлиши шарт. Ушбу тадбир таълим соҳасининг ривожланишига, унинг сифатининг ошишига, ёшларимиз тафаккурининг кучайишига позитив таъсир кўрсатдими? Ушбу саволга чуқур фикр-мулоҳазаларсиз ижобий жавоб бериш жуда қийин.

Мазкур муаммони муайян мисол ёрдамида ёритиш масалага ёруғлик киритиш имконини беради. Фараз қилайлик, муайян олий ўқув юртида, жорий ўқув йилида 155 нафар магистрантларни ўқишга қабул қилиш режалаштирилган эди, лекин амалда 40 нафар ёш йигит-қизлар ўқишга қабул қилинди, холос. Ушбу ҳолатнинг асосий сабаби – талабгорларда инглиз

тилидан мукаммал билими борлигини тасдиқловчи махсус ҳужжатнинг талаб қилинаётганлиги. Бу – модомики инглиз тилини билмайсанми, сен иқтисодчи бўлишга лойиқ эмассан, дегани эиасми? Аслида ҳам шундайми? Ўйлаймизки, кучли иқтисодчи бўлиш учун инглиз тилини мукаммал билиш шарт эмас. Замонавий технологиялар, қолаверса, инглиз тилини мукаммал биладиган соҳа мутахассислари кучли иқтисодчининг инглиз тилига оид ташқи алоқа ва касбий мулоқотларини самарали даражаларда амалга оширишнинг тўла имконини яратиб беради. Айни пайтда, касбий тайёргарлиги эътиборга олинмай, фақат инглиз тилини мукаммал билганлиги учунгина иқтисод бўйича магистратурага қабул қилинган талабгорнинг келажакда кучли, истеъдодли иқтисодчи бўлиб шаклланиши мумкинлигига кафолат бериш жуда қийин. Лекин, айнан шу важ билан бўлажак, потенциали юқори, иқтидорли номзод ўрнатилган тартибдаги танловдан ўтмай қолиб кетган бўлиши мумкинлиги ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Жамият нуқтаи назаридан, бўлажак олий маълумотли кучли мутахассиснинг танловдан четда қолиб кетиши, биринчидан, адолатсизлик, иккинчи томондан эса, иқтисодёт учун катта йўқотиш. Агар бордию, бўлажак олий маълумотли иқтисодчининг инглиз тилини мукаммал билим соҳиби бўлишини жуда истасак, инглиз тилини билишини уни магистратурага киришининг эмас, балки битиришининг, яъни диплом олишининг асосий шарти қилиб белгилаш ҳам мумкин. Унда талабгорнинг магистратурада ўқиши унинг инглиз тилини ўрганиши билан бирга, параллел тарзда кечади.

Қўлланган тадбирнинг натижасини жамият нуқтаи назаридан қай даражада оқилона эканлигига объектив, адолат юзасидан баҳо беришга бир уриниб кўрайлик. Биринчидан, 105 нафар талаба инглиз тилидан мукаммал билими йўқлиги ёки етарли даражада бўлмаганлиги учун магистратурада ўқиш имкониятидан маҳрум этилди. Иккинчидан, институтда 115 та ўқув ўринлари бўш қолиб, уларнинг эвазига жамоа олиши мумкин бўлган катта миқдордаги соф тушумлардан ажралди. Агар институт ўз-ўзини молиялаштиришга ўтганлигини инобатга олсак, ушбу тадбирнинг институт

иқтисодий мавқеини мустаҳкамлаш нуқтаи назаридан қанчалик зарарли эканлигига, унинг молиявий аҳволига сезиларли даражада салбий таъсир кўрсатганлигига ишонч ҳосил қиламиз. Учинчидан, 115 нафар ёш йигит қизларимиз мамлакат тараққиёти учун ўта фойдали иш билан банд бўлиш ва жамиятга айнан иқтисодий онги баланд олий маълумотли мутахассис сифатида наф келтириш имкониятидан маҳрум этилди. Ҳаттоки улар меҳнат бозорига чиқиб, бирон бошқа ишга жойлашган тақдирда ҳам, муаммо ўзининг оқилона ечимини тополмайди. Тўртинчидан, узоқни ўйламай, шошма-шошарлик билан амалга оширилган тадбир мамлакатимизда магистратура босқичида ўқитиш орқали ёшларимизнинг танланган мутахассислик бўйича малакасини ва саводхонлигини оширишга қаратилган оқилона сиёсатга катта салбий таъсир кўрсатади.

Иқтисодиёт соҳаси бўйича магистратурани битирган ёшлар учун инглиз тилининг катта аҳамияти борлигини инкор этмаган ҳолда, биринчи галда, ушбу йўналиш бўйича магистратурага номзод танлашда уларнинг иқтисодий саводхонлиги, тафаккур қилиш қобилияти бош мезон бўлиши кераклигини таъкидламоқчимиз.

Иқтисодий тафаккурни ривожлантиришнинг чексиз имкониятлари

Иқтисодий онг иқтисодий тараққиётнинг пойдевори бўлса, иқтисодий тафаккур инсон иқтисодий онгини янги билим, янги ғоя, янги назариялар билан бойитишнинг, демак, иқтисодий онгни янги поғоналарга кўтаришнинг, асосий омили. Агар иқтисодий онг барча инсонларга хос хислат бўлиб, кишилар фақат унинг ривожланганлик даражаси билан ўзаро бир-биридан фарқланса, иқтисодий тафаккур, бундан фарқли ўлароқ, фақат айрим истеъдодли кишиларгагина Яратган насиб этган ноёб ва нодир фазилатдир.

Илмий адабиётларда тафаккурнинг бир неча турлари ва шакллари мавжудлиги эътироф этилган: ҳуқуқий тафаккур, диний тафаккур, ижтимоий тафаккур ва бошқалар. Биз уларнинг мазмун-моҳияти ва аҳамияти

тафсилотларига берилиб ўтирмасдан, инсоннинг яшаши ва ҳаёт кечириши учун ўта зарур, биринчи даражали аҳамиятга эга бўлган, иқтисодий тафаккурга асосий эътиборимизни қаратмоқчимиз.

Иқтисодий тафаккурни иқтисодий юксалишнинг бош омилига айлантиришнинг оддий формуласи қуйидагидан иборат: тўқ-фаровон ҳаёт кечириш мақсадида ижтимоий-иқтисодий тараққиётга эришиш учун, бошқачароқ, бугунгидан яхшироқ ишлашимиз керак. Бунинг учун эса олдингидан бошқача фикрлашимиз, янгича ўйлашимиз, иқтисодий жараёнларнинг туб моҳиятини тўла идрок этишимиз, инновацияларни кенг жорий этишимиз, иқтисодий онгимизни янада юқорироқ даражаларга кўтармоғимиз лозим.

Кишилик жамияти иқтисодий ҳаёти кўҳна тарихига диққат билан назар ташлар эканмиз, у қанчалик мураккаб ва, айни пайтда, қай даражада прогрессив тараққиёт йўлини босиб ўтганлигига амин бўламиз. Инсон жамият тараққиётининг дастлабки босқичларида унга табиат фақат тайёр ҳолда берган, текин инъом этган ноз-неъматлар ҳисобидан яшаб, ҳаёт кечирди: ёввойи ҳайвонларни овлаш, ёввойи мева ва ўсимликларни териш, ғор ва тепаликларда бошпана топиш... Лекин фақат инсонгагина хос иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур уни йўқчилик ва иқтисодий қийинчиликлар чангалидан қутқариб, осойишта ҳаёт, мўл-кўлчилик ва фаровонлик сари етаклади. Натижада у табиатдаги барча ночор, итоаткор тирик жонлилар сафидан ажралиб чиқиб, унинг ҳукмронига, табиий жараёнларнинг ҳақиқий ва тўлақонли назоратчисига айланди. Агар инсонда иқтисодий онглаш қобилияти ва унинг ривожланишига туртки берувчи тафаккур юритиш қудрати бўлмаганда эди, у барча табиат мавжудотлари сингари, табиатнинг инжиқликлари ва катаклизмлари олдида ожиз, ночор тирик жонлилар галасига айланиб қолиши муқаррар эди. Бугунги кунда инсон табаиатни ўзига буйсундириш, унга бевосита таъсир кўрсатиб, ўзининг ҳаётий эҳтиёжлари учун зарур бўлган турли-туман ноз-неъматларни катта миқдорда ишлаб чиқариш шарафига муяссар бўлди. Натижада ер қаҳридаги

сув ҳам, осмонда парвоз қилиб юрган қуш ҳам унинг ўлжасига, ҳаёт кечириш воситасига айланди.

Кишилик жамияти иқтисодий тараққиёти жараёнида содир бўлган ушбу воқеликларнинг содир бўлишига сабаб бўлган, инсонни йўқчилик ва табиат олдидаги ожизлик гирдобидан холос этиб, уни иқтисодий мўл-кўлчилик ва фаровон ҳаётга олиб чиққан қудратли куч нима? Бизнингча, бу қудратли куч – инсонга Яратган сахийлик билан инъом этган онглаш, идрок этиш, таҳлил қилиш, тафаккур юритиш қобилияти. Иқтисодий онг ва тафаккур – бу фаровон яшаш учун имконият, ночорлик ва йўқчилик азоб-уқубатларидан қутулиш учун нажот, келажак учун тараққиёт омили.

Яратганнинг ўзи инсонга, бир томондан, беҳисоб ер ости ва ер усти табиий бойликларини ҳадя этди, яъни имконият яратиб берди, иккинчи томондан эса, ушбу имкониятдан оқилона, унумли фойдаланиш учун унга қудратли қурол, яъни иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни, совға қилди. Ўтган тарихий давр мобайнида инсон Оллоҳ унга раво кўрган шароит ва имкониятлардан унумли фойдаланди, ўзининг иқтисодий тафаккур юритиш қобилияти ёрдамида иқтисодиёт соҳасидаги амалий тажрибабаларни умумлаштириб, уни юксак назарий даражаларга кўтарди. Натижада иқтисодиёт илми эрамиздан олдинги 4-3 асрларда грек файласуфи Ксенофонт томонидан ихтиро этилган оддий “Иқтисодиёт” (“Ойкономиа”), яъни “Экономика” иборасини, кейинчалик, XVII асрда француз иқтисодчиси Антуан де Монкретьен томонидан “Сиёсий иқтисод” (“Политикос ойкономиа”) иборасини ишлатишдан рақамли иқтисодиётни шакллантириш Кейнснинг ва неокейнсчиларнинг иқтисодий ўсиш ва инсон эҳтиёжларини қондиришнинг замонавий моделлари даражасигача кўтарилди. Инсон айнан юксак иқтисодий тафаккур ёрдамида сайёрамизнинг бир четидан унинг бошқа бир қутбларида кечаётган воқеликларни намойиш этиш, кузатиш, жоиз бўлса, космик кемаларда бошқа сайёраларга парвоз қилиш, ўзига монанд роботларни яратиш, шахмат ўйинида жаҳон чемпиони Гарри Каспаровни енгишга қодир компьютер яратиш қудратига эга бўлди.

Лекин, биз юқорида баён этилганларни иқтисодий тафаккурнинг инсон ҳаётини фақатқигина тараққиётнинг бугунги юқори чўққиларига олиб чиққанликдаги муҳим ролини очиб бериш учун эмас, балки унинг кишилик жамияти порлоқ келажагини таъминлашда ҳали рўёбга чиқмаган чексиз имкониятлари ҳам мавжудлигини таъкидлаш учун баён қилдик.

Илму-фан кишилик жамияти ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг чегара билмас омилидир. Бугунги кунда инсон эришган иқтисодий тафаккур, унинг эвазига олинган моддий ва маънавий бойликлар кишилик жамияти иқтисодий тараққиётининг охирги нуқтаси эмас. Инсон иқтисодий тафаккури ҳам бепоён коинот мисол чексизликка интилади. Ушбу омил токи ер юзида инсон ва унинг ҳаётий эҳтиёжлари бор экан, иқтисодий тараққиётга ўзининг кучли таъсирини кўрсатишда давом этаверади. Унинг келажакда инсонни иқтисодий тараққиётнинг, осойишта фаровон ҳаётнинг қай даражаларига олиб чиқиши мумкинлигини бизнинг ҳаттоки бугунги бой фантазиямиз ҳам тўла тасаввур қилишга ожизлик қилади. Лекин бугун бир нарсани ҳеч шубҳасиз аниқ айтиш мумкинки, у ҳеч қачон тўхтаб қолмайдиган узлуксиз жараён, чунки инсон ҳар қандай оғир вазиятда ҳам ҳаёт унинг олдига қўйган энг мураакаб, ноординар иқтисодий муаммонинг самарали ечимларини излайди ва албатта ижобий натижага эришади. Бунга унинг юксак иқтисодий тафаккури ишончли таянч бўлади.

Хулоса қилиб айиганда, кишилик жамияти тараққиётининг ҳозирги босқичида иқтисодий тараққиётда, нодир иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш эвазига, жаҳон хўжалигида пешқадамлик қилаётган, иқтисодий жиҳатдан кам ривожланган ҳамда иқтисодий қолоқ мамлакатлар ҳисобидан беҳисоб бойликларни ўзлаштираётган Ғарб давлатлатларининг ютуқлари уларнинг иқтисодий тафаккурининг чексиз имконияларидан унумли фойдаланганликлари билан белгиланади. Демак, Янги Ўзбекистонни дунёнинг иқтисодий жиҳатдан устун ривожланган қудратли давлатларидан бирига айлантириш, иқтисодий тараққиётнинг юқори чўққиларини забт этиш, аввалambор, иқтисодий тафаккурнинг чексиз имкониятларидан унумли

фойдаланиш пойгасида устунликка эришиш билан боғлиқ. Бу эса ўзимизга, фақат ўзимизга, онгимиздаги иқтисодий билим ва кўникмаларни кенгайтиришга, иқтисодий тафаккурнинг улкан имкониятларини иқтисодий тараққиётнинг етакчи омилига айлантира билиш, тўла сафарбар қилиш қобилиятимизга боғлиқ.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда мамлакат ташқи айланмасида экспорт-импортнинг йўналишлар бўйича таркибий тузилишини такомиллаштириш борасида оқилона сиёсаб олиб борилмоқда. Натижада экспорт таркибида хомашё товарларининг улуши кекин қисқариб (маслан, пахта), импорт таркибида машина ва жиҳозларнинг улуши кескин ошди (масалан, машина ва жиҳозлар). Мамлакатнанг хомашё ресурсларини қайта ишлаш ва тайёр маҳсулот сифатида четга экспорт қилиш сиёсати Ўзбекистонга четдан импорт қилинадиган замонавий машина, ускуна ва жиҳозлар улушини кескин оширишни тақозо этди. Ушбу сиёсат Ўзбекистон миллий иқтисодиётини юксалтиришнинг биринчи босқичида ўзининг ижобий самарасини берди: ҳар бир хомашё сарфлари эвазига олинадиган қўшилган қиймат миқдори кўпайди. Лекин у мамлакатни дунёнинг иқтисодий устун ривожланган давлатлари қаторидан муносиб ўрин эгаллашни мўлжалга олган макроиқтисодий сиёсати талабларига ҳали тўла жавоб бермайди.

Ўзбекистон дунёнинг ривожланган Ғарб давлатлари сафидан ўзига муносиб ўринни эгаллаши учун, унда аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ ҳажмининг ўртача йиллик ўсиш суръатлари уларникидан (бошқа ривожланаётган давлатларникидан ҳам) сезиларли даражада юқори бўлмоғи лозим. Акс ҳолда, аҳоли ҳаёт фаровонлигини тубдан ошириш, иқтисодий тараққиёт пойгасида пешқадамликни қўлга киритиш борасидаги эзгу мақсадларимиз қоғозда қолиб кетади.

Янги Ўзбекистонда ибратга лойиқ ҳақиқий иқтисодий мўъжизи содир бўлиши учун у аста-секин, босқичма-босқич замонавий, қимматбаҳо машина ва жиҳозларнинг импортёридан уларнинг экспортёрига айланиш сиёсатини

тутмоғи лозим. Бундай юксак марраларга эришишнинг асосий шарти – мамлакатда иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни замон талаби даражасига кўтаришдан иборат.

Иқтисодий тафаккур инсонни тараққиётнинг нечоғли юксак чўққиларига олиб чиқиши мумкинлиги хусусида жуда кўп тарихий далилларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Биринчи мисол

Адам Смит, Дэвид Рикардо, Джон Мейнард Кейнс, Альфред Маршалл, Йозеф Шумпетер, Мильтон Фридман каби оламга машҳур иқтисодчилар, юксак, ноёб иқтисодий тафаккур соҳиблари эдилар. Афсуски, уларнинг юксак иқтисодий тафаккури, буюк, ноёб истеъдоди туфайли ихтиро этилган иқтисодий қонунларнинг, назария ва илғор, прогрессив ғояларнинг кишилик жамияти тараққиётига, уни бойитишга қўшган ҳиссасини ҳисоблаб чиқишнинг ва рақамларда ифода этишнинг иложи йўқ. Масалан, кишилик жамияти оламга машҳур буюк иқтисодчи Кейнснинг доно маслаҳатлари ва илмий тавсияларига таянган ҳолда, бутун жаҳон хўжалигини, унинг таркибидаги барча мамлакатлар миллий иқтисодиётини ларзага келтирган, батамом издан чиқарган, беҳисоб иқтисодий йўқотишларга сабабчи бўлган Буюк депрессиянинг даҳшатли гирдобидан тарққиётнинг равон йўлига олиб чиқиш шарафига муяссар бўлди.

Мана шундан келиб чиққан ҳолда, бир шу мисолда иқтисодий тафаккурнинг кишилик жамиятининг иқтисодий тараққиётга эришишдаги роли нечоғлик кучли эканлигини, беқиёс эканлигини изоҳлаб бериш мумкин. Ўша оғир дамларда, табиийки, бутун дунё етакчи иқтисодчиларининг, барча иқтисодчи олимларнинг бутун диққат-эътибори жаҳон жўжалигини бутунлай қамраб олган ҳалокатли инқироз гирдобидан олиб чиқишга қаратилган эди. Табиийки, дунёнинг барча етакчи иқтисодчилари кутилмаганда юзага келган муаммоли иқтисодий вазиятдан чиқиш, иқтисодий инқирознинг салбий оқибатларини бартараф этишга қаратилган баҳс-тортишувларда фаол

иштирок этдилар, ушбу ўта долзарб муаммонинг ечими бўйича ўз қарашларини, ёндашувларини, илмий таклиф ва тавсияларини муҳокамага чиқардилар. Лекин, уларнинг ичидан фақат Кейнс ушбу оғир, ўта оғир муаммонинг тўғри ечимини излаб топиш шарафига муяссар бўлди ва бунинг эвазига дунёнинг буюк иқтисодчиси сифатида тан олинди. Нима учун? Чунки унинг иқтисодий тафаккури бошқа Буюк депрессия муаммоси тадқиқотларида иштирок этган сон-саноқсиз рақобатчи сафдошлариникидан юқори эди, яъни у тенги йўқ, яккаю-ягона юксак иқтисодий тафаккур соҳиби эди. Шунинг учун ҳам у атиги 45 бетдан иборат “Бандлик, кредит ва фоизнинг умумий назарияси” (1936 йил) номли мўъжазгина асарида ёритган илмий ғоялари ёрдамида иқтисодиёт фанида бутун дунё иқтисодчилари эътироф этган том маънода илмий тўнтариш ясади. Ушбу ноёб асар вазн жиҳатидан жуда енгил, лекин мазмун-моҳияти жиҳатидан юзлаб, минглаб илмий асарлардан устун туради. Чунки унда тенги йўқ юксак иқтисодий тафаккур мужассам.

Бир нарсани аниқ айтиш мумкинки, Кейнс ва у каби истеъдодли иқтисодчи олимларнинг жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлган илғор иқтисодий ғоялари, фанда чинакамига тўнтариш ясаган илмий назариялари кишилик жамиятига беҳисоб моддий бойлик келтирди, инсоннинг тўқ-фаровон ҳаёт томон ҳаракатига йўлбошчилик қилди. Кишилик жамияти иқтисодий тараққиётига уларнинг қўшган ҳиссасини қиймат жиҳатидан миллионлаб, юз миллионлаб оддий ишлаб чиқарувчиларларнинг бир неча йиллик машаққатли меҳнати билан яратилган моддий бойликка қиёслаш мумкин. Уларнинг илғор илмий ғоялари, иқтисод фанини бойитишга қўшган салмоқли ҳиссалари иқтисодий тараққиётнинг кутилмаган, тасодифларга тўла, қоп-қоронғу кўчаларини чароғон этишда, кишилик жамиятини бугунги мўл-кўлчиликка олиб чиқишда машъал вазифасини бажарди.

Иккинчи мисол

Инсон иқтисодий тафаккурининг куч-қудратини оламга машҳур Карл Маркс таълимоти асосида ҳам яққол ёритиб бериш мумкин. Коммунистик жамият қуриш назариясининг ихтирочиси Карл Маркс дунёнинг буюк иқтисодчиларидан бири сифатида эътироф этилган. Амалий тажриба унинг назарияси нотўғрилигини, коммунизмга ўтиш ғояси сохталигини, пучлигини кўрсатди. Бизнингча, иқтисодчининг буюклиги унинг бутун умри давомида III томдан иборат "Капитал" номли асар ёзиб, коммунизмга ўтиш тўғрисида янги таълимот яратганлигида эмас, балки илмийликдан йироқ бўлган ана шу сохта назарияга миллионлаб, юз миллионлаб кишиларни ишонтира олганлигида. Унинг сохта, схоластик ғояларига ишонган авом халқ қўлига қурол олиб, революцион тўнтаришларда фаол иштирок этди, жуда кўп кишилар жанг майдонларида ҳаттоки жонини ҳам қурбон қилди. Натижада сайёрамизда 15 та республикалардан таркиб топган СССР давлати, 14 нафар мустақил давлатни қамраб олган социалистик лагер вужудга келди. Маркс таълимотига, унинг схоластик ғояларининг ҳаётийлигига қатъий ишонган, уларни ҳаққоний деб қабул қилган доҳийлар, давлат арбоблари, олимлар, иқтисодчилар, кенг халқ оммаси анча тарихий давр давомида ушбу ғоянинг амалиётга тадбиқ этишга, рўёбга чиқаришга ҳам уриниб кўрдилар. Лекин кишилик жамиятига жуда қимматга тушган Маркс таълимоти амалий тажрибада ўзининг илмийлигини, ҳақоний эканлигини исботлаб бераолмади. Беҳуда экспериментлардан сўнг Маркс таълимоти батамом инқирозга учради, кишилик жамияти ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг барча олтин қоидаларига қатъий риоя қиладиган тизим – замонавий бозор иқтисодиётига ўтиш йўлини тутди.

Ҳар қандай соғлом фикрлайдиган кишида бутун дунёни сувсиз тебратган, жуда кўп кишилар қатъий ишонган коммунистик жамият қуриш ғоясининг инқирозга учрашининг сабаби нимада, деган саволнинг туғилиши табиий? Оддийгина қилиб тушунтириб беришга уриниб кўрмоқчимиз.

Марксниng иқтисодий таълимоти аввал бошдан табиат қонунларини етарли даражада эътиборга олмаган ҳолда, аниқроғи, унинг объектив қонунларини инкор этиш асосида яратилган эди. Маълумки, табиат инсонни, қолган барча тирик мавжудотлар сингари, муайян ҳаётий эҳтиёжлар ва ушбу эҳтиёжларни қондириш имконини берувчи истеъмол қилиш қобилияти билан қуроллантирди. Демак, инсон, ўз табиатига кўра, биринчи навбатда, истеъмолчидир. Табиатан у истеъмол қилиб яшашга, ўзининг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга, яъни табиатнинг объектив қонунларига итоат қилишга, мажбур. Айниқса, инсоннинг физиологик эҳтиёжларини қондириш хусусида гап кетганда, ушбу ҳақиқат инкор қилиб бўлмайдиган аксиомага айланади. Аксарият тадқиқотчилар томонидан тан олинган, 5 қисмдан таркиб топган, Маслоу эҳромининг асосида инсоннинг биринчи даражали эҳтиёжи сифатида айнан физиологик эҳтиёжлар ўрин олганлиги ҳам бежиз эмас. Мутахассисларнинг фикрига кўра, инсон озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолисиз 40 кунгача, сув истеъмолисиз 10 кунгача жон сақлаши мумкин экан. Демак, ҳар қандай куч, жамият қонуни, назария, иқтисодий таълимот ёки бошқа воситалар инсонни истеъмол қилиш ташвишлари ва азоб-уқубатларидан қутқариб олишга ёки маҳрум қилишга ожизлик қилади.

Маркс капиталист ихтиёридаги шахсий мулкни мусодара қилиш, куч билан тортиб олиш (экспроприаторларни экспроприация қилиш), пировард натижада, уни ишчи-пролетар синфи фойдасига тақсимлаб бериш йўли билан жамиятда ижтимоий адолат ўрнатиш ғоясини ихтиро қилди. Лекин, ушбу тадбир ўзининг мазмун-моҳияти жиҳатидан жамиятда социал адолат ўрнатиш тамойилларига батамом зид бўлиб, адолатнинг ўрнатилишига эмас, аксинча, унинг қўпол тарзда бузилишига олиб келди. Мантиқий далиллар:

Биринчидан, капиталистнинг шахсий мулки унинг кўп йиллар давомида ижтимоий ишлаб чиқаришни узлуксиз ривожлантириш, элу-юрт дастурхонини ноз-неъматлар билан тўлдириш, мулксиз, ночор кимсаларни иш билан таъминлаш борасида тинимсиз олиб борган иқтисодий фаолиятинингмаҳсули, амалий натижаси. Ўзига тегишли бўлган шахсий

мулкни ишлатишдан олинган фойда эса унинг ижтимоий ишлаб чиқаришни ташкил этишда ноёб тадбиркорлик қобилият соҳиби сифатида қўшган ҳиссаси учун, шахсий даромадини тақсимлашда ўз истеъмолини чеклаб, жамғаришга катта мойиллик билдирганлиги учун, иқтисодий ресурсдардан фойдаланишда ортиқча исрофгарчиликларга йўл қўймай, ишлаб чиқариш жараёнларида тежамкорлик тамойилларига қатъий риоя қилганлиги учун жамиятнинг уни тақдирлаган, унга инъом этган, ижтимоий адолат юзасиданкечиб берган ўзига хос мукофоти.

Ҳозирги замон иқтисодиёт назарияси Карл Маркс ўз вақтида революцион тўнтариш йўли орқали, куч билан жамиятда социал адолат ўрнатиш муаамосининг ечимини анча маданийлашган, эволюцион йўлларини излаб топди ва амалиётга муваффақиятли жорий этди. Бу ҳам бўлса, эркин бозор иқтисодиёти ва кескин рақобат шароитида яратилган ва бозор субъеклари ўртасида аллақачон биринчи тақсимот босқичидан ўтган миллий даромадни давлат бюджети ёрдамида қайта тақсимлаш орқали (миллий даромаднинг иккинчи тақсимоти) аҳолининг кам даромадли, иқтисодий мададга муҳтож қатламларини, камбағалларни моддий қўллаб-қувватлаш тизими.

Мамлакатда ишлаб чиқарилган миллий даромад даставвал давлат, уй хўжаликлари, тадбиркорлар ўртасида ижтимоий адолат қоидаларига қатъий риоя қилган ҳолда, тақсимланади. Бу миллий даромаднинг биринчи тақсимоти. Тақсимот жараёнида ҳар бир иштирокчи ЯИМ ни яратишга ўзининггқўшган ҳисасига мувофиқ, ўзининг улушини олади: давлат – солиқ даромадлари, уй хўжаликлари – иш ҳақи ва кредит фоизлари, тадбиркор – фойда. Талаб, таклиф, нарх, рақобат механизмларининг кучли таъсири остида яратилган миллий даромаднинг ҳар уччала бозор субъектлари ўртасида тақсимлаш жараёнида ҳамкорлик муносабатлари қарор топади. Ушбу муносабатларнинг замирида томонларнинг иқтисодий манфаатдорлиги ётади. Шу тариқа, жамиятда, ишлаб чиқариш ва унинг пировард натижаларини (ҳамкорликда яратилган миллий даромадни) тақсимлаш жараёнида бозор субъектлари ўртасида тенглик таъминланади. Ушбу

тенглик бозор механизмларининг, яъни талаб, таклиф, нарх ва рақобатнинг амал қилиши ҳисобидан таъминланади. Унинг моҳияти шундаки, ҳамкорликда ишлаб чиқарилган миллий даромаддан ҳар бир иштирокчи якуний натижага қўшган ҳиссасига мувофиқ тарзда фақат ўзига тегишли бўлган қисминигина олади. Бунда "Кўпроқ ҳисса қўшган – кўпроқ улушга эга" тамойили амал қилади. Натижада ҳар уччала томон миллий даромадни кўпайтиришдан ва бунинг эвазига ўзи оладиган даромадларини оширишдан манфаатдор бўлади ва миллий даромад ҳажминини кўпайтиришга астойдил интилади. Ушбу интилишлар бозор субъектлари ўртасида ўзаро иқтисодий манфаатларлик мувозанатига эришишни, яъни ижтимоий адолат тарозисини ўрнатишни, таъминлайди, жамият жадал тараққиёт томон юз тутади.

Хусусий мулкнинг индивид нуқтаи назаридан ижобий жиҳати унинг, қабиланинг жамоа мулкидан фарқли ўлароқ, кишиларни мулкдан фойдаланишда ўзининг барча имкониятларини тўла сафарбар қилишга ("мол аччиғи – жон аччиғи"), мулкдан самарали фойдаланишга ва унинг ҳажмини узлуксиз кенгайтиришга рағбатлантирганлигида намоён бўлди.
Хусусий мулкнинг бевосита таъсири остида инсоннинг дунёқарашида ва иқтисодий фаолиятида кескин ўзгаришлар содир бўлди: иқтисодий фаоллиги ошди, мол-мулкдан асраб-авайлаб, тежамкорлик билан самарали фойдаланишга қизиқишини кучайтирди, ресурсларни оқилона тақсимлаш ва уларнинг сарфидан имкон қадар юқорироқ натижа олишга рағбатлантирди. Шу билан бирга, шахсий мулк эгаси хўжаликни тўғри ташкил қилиш ва самарали бошқариш орқали мол-мулдан фойдаланиш жараёнидаги исрофгарчиликларнинг олдини олишга эришди.

Хусусий мулк чексизликка интилувчи ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг равон йўлига чиқишнинг, эришишнинг калити, бош омили. Иқтисодий самарадорлиги жиҳатидан хусусий мулк қолган барча мулк шаклларидан (давлат мулки, жамоа мулки, корпоратив мулк ва бошқалар) устун туради. Бунинг сабаби шундаки, хусусий мулк моҳиятан инсоннинг истеъмолга бўлган табиий интилишларини, ҳис-туйғуларини рўёбга чиқариш

жараёнларининг ўз онгидаги инъикоси, тасвири. Хусусий мулк инсонга жамоа мулкига нисбатан инсон шахсий истеъмолини ташқи омиллар таъсиридан ҳимоялашнинг, кафолатлашнинг анча ишончли ва самарали омили сифатида дунёга келди. Узоқ йиллар давомида йўқчилик, очарчилик азоб-уқубатларидан қаттиқ изтироб чеккан инсон учун хусусий мулк инсон ҳаётида содир бўлиши мумкин хавф-хатарлардан, очлик ва йўқчиликдан қутулиш, унинг олдини олишнинг қудратли қўрғонига айланди. Инсон зўр бериб бу қўрғонни мустаҳкамлашга, яъни ўз мулкини кўпайтиришга киришди.

Хусусий мулкнинг дастлабки пайдо бўлган замонлардан ўтган давр мобайнида унинг жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги роли тобора ошиб борди ва кишилик жамияти тараққиётининг ҳозирги босқичида иқтисодий юксалишнинг асосий омилига айланди. Ушбу мулк шаклининг тараққиётдаги етакчилик ролини инкор қилиб, мусодара қилиш йўли билан уни давлат мулкига айлантирган собиқ Советлар давлатининг қарийб етмиш йил давом этган ва охир-оқибатда муваффақиятсизликка учраган тажрибасининг аччиқ сабоқлари фикримизнинг ёрқин исботидир. Беҳуда уринишлардан сўнг СССР, қолган барча социалистик тараққиёт моделини танлаган мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлашда хусусий мулкнинг давлат мулкидан устунлигигига амалда иқрор бўлдилар ва далат мулкини хусусийлаштириш ҳамда давлат тасарруфидан чиқариш орқали хусусий мулк институтини қайта тиклашга мажбур бўлдилар.

Иккинчидан, Карл Маркс таълимотининг инқирозга юз тутиши сабабларидан яна бири – унинг узоқ келажакни олдиндан кўра билмаганлигида, деб ўйлаймиз. Марксннинг революцион йўл билан социализмга ўтиш ғояси амалиётга жорий этилди: 1917 йилда чор Россиясида революция ғалаба қозонди, пролетар диктатураси ўрнатилиб, капиталистларнинг мулки мусодара қилинди. Капиталистларнинг мулки давлат мулки, умумхалқ мулки, деб эълон қилинди. Лекин, буюк назариётчи тахмин қилган, мўлжалга олган иқтисодий мўъжиза амалда содир бўлмади,

яъни миллий даромаднинг жамият аъзолари орасида ўзаро тенглик, моддий манфаатдорлик тамойиллари асосида “Ҳар кимдан – қобилиятига яраша, ҳар кимга – меҳнатига яраша” тақсимотини таъминлаш ғояси амалда ўз исботини топмаган оғзаки шиорга айланиб қолди. Капиталистларнинг ишчи ва деҳқонларга соф текинга тушган, революция оқибатида ўз эгасидан жудо бўлган шахсий мулки қадрсизланди, унга эгалик қилиш, уни тасарруф этиш, ундан фойдаланиш ва натижаларин ўзлаштирш муносабатларини шакллантиришда жиддий, ғайрииқтисодий хато ва камчиликларга йўл қўйилди. Ишчи-деҳқонлар эгасиз қолган мулкни асраб-авайлаб, кўпайтириш ҳақида ғамхўрлик қилиш ўрнига, ундан имкон қадар кўпроқ фойдаланиб қолиш, ўз улушига тегадиган қисмини кўпайтириш пайида бўлдилар. Боз устига, оддий ишчи ёки деҳқоннинг мулкдан самарали фойдаланиш тажрибасининг йўқлиги, уни ишлатиш ва ундан фойдаланиш кўникмаларининг ҳали шаклланмаганлиги ижтисоий ишлаб чиқариш суръатларининг кескин пасайиб кетишига сабаб бўлди. Энг даҳшатлиси, олдинги мулкдорларда узоқ йиллар давомида шаклланган мулкка эгалик қилиш маданияти инкор этилди, унинг ўрнига мулкка нисбатан туғма иммунитети заиф, очкўзликда капиталистлардан чандон ўтиб кетган янги, оддий ишчи ва деҳқонлардан таркиб топган, мулкдорлар синфи қатлами пайдо бўлди. Нега йиллар давомида йўқчилик азоб-уқубатларидан эзилиб, тақдир тақазоси билан бор шахсий мулкни қўлга киритган, мулк эгасига айланган янги мулкдорлар миллий даромад тақсимотида социал адолат тамойилларини ўрната олмадилар? Чунки уларнинг мулкий муносабатларга нисбатан хулқ-атвори, дунёқараши ҳам, худди олдинги мулкдорлардаги сингари, Марксннинг схоластик назариялари асосида эмас, балки инсоннинг истеъмолга бўлган ҳаётий эҳтижлари асосида шаклланади. Ишчи-деҳқонлар ҳам инсон сифатида истеъмол қилишга, келажакда истеъмол хавфсилигини кафолатлаш мақсадида бойлик тўплашга, жамғаришга мажбурдирлар. Мулкий муносабатларнинг издан чиқиши ижтимоий-иқтисодий тараққиёт суръатларига катта салбий таъсир кўсатди, Марксннинг ғояси билан яратилган

янги иқтисодий тизим капитализм билан рақобатга бардош беролмай, батамом инқирозга юз тутди.

Юқоридаги тафсилотларнинг баёнини биз Маркс таълимотини танқид қилиш ёки ушбу назария кишилик жамияти ижтимоий-иқтисодий тараққиётига негатив таъсир кўрсатганлини исботлаб бериш мақсадида келтирганимиз йўқ. Асосий мақсад – юқорида қайд этилган танқидий фикр-мулоҳазалар ёрдамида инсон иқтисодий тафаккурининг чексиз имкониятларини, куч-қудратини, ҳаттоки у сохта бўлган тақдирда ҳам, миллионлаб кишиларнинг ишончини қозониши, уларни революцион тўнтариш сари етаклаб бориши ҳам мумкинлигини қайд этмоқчимиз.

Учинчи мисол

Иқтисодий тафаккурнинг инсон ҳаётидаги ролини алоҳида индивид мисолида ҳам изоҳлаб бериш мумкин. Масалан, тақдир тақазоси билан оролда якка ўзи қолиб кетиб, ўзининг ақлу-заковати билан оғир иқтисодий шароитда зарурий эҳтиёжларини қондириш ва жон сақлаб, тирик қолиш Робинзон Крузода мужассам бўлган кучли иқтисодий тафаккурнинг амалий натижаси. Айнан кучли иқтисодий тафаккур уни таҳдид солган ўлим чангалидан қутқариб қолди, бу билан у ўзининг юксак иқтисодий тафаккур соҳиби эканлигини намоён этди. Кеманинг ҳалокатга учрашидан олдинги даврда Крузо ўз онгида шаклланган иқтисодий билим ва кўникмаларга таяниб, уни ижодий ривожлантириб, якка ўзи, ҳеч кимнинг четдан ёрдамисиз, зарурий эҳтиёжларини қондириш, ҳалокатли иқтисодий вазиятдан чиқиш имконини излаб топди. Кимсасиз бир оролда когнитив иқтисодий тафаккур ёрдамида ўз ҳаёти учун курашди, буғдой экиб, етиштириб, эчкини соғиб, сутини ичиб, кун кечирди. Агар Робинзон Крузонинг онгида ўз аксини топган, олдиндан шаклланган иқтисодий билим ва ҳаётий тажриба бўлмаганда эди, агар у ушбу билимларни фавқулодда юзага келган мураккаб вазиятга мослаб, батамом янги даражаларга кўтариш иқтисодий қобилият соҳиби бўлмаганда эди, ҳаёт билан хайрлашиши муқаррар эди.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, агар биз ривожланган мамлакатлар сафидан муносиб ўрин эгаллаб, уларнинг халқи сингари мўл-кўлчиликда бой-бадавлат яшашни хоҳласак, ўз ҳаётимизда биринчидан, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг чексиз имкониятларидан унумли фойдаланиш зарурлигини, шартлигини тушуниб етмоғимиз, иккинчидан эса, уларнинг чексиз имкониятларида унумли фойдаланмоғимиз керак. Шундагина табиат (бой табиий ресурслар) ва жамият (бой маданий мерос) бизга сахийлик билан инъом этган беҳисоб иқтисодий ресурслар мамлакатимизнинг иқтисодий қудратини оширишга, иш ҳақимизни кўпайтириб, дастурхонларимизни иқтисодий ноз-неъматларга тўлдиради, тўкин-сочинликда бой-бадавлат ҳаёт кечиришнинг кучли омилига айланади.

Бугунги кунда, иқтисодий онгимиз ва тафаккуримиз замон талабларидан ортда қолаётганлиги оқибатида қимматбаҳо ресурслардан унумли фойдана олмаётганлигимиз, истеъмол жараёнида катта исрофгарчиликларга йўл қўяётганлигимиз – сабаб, иқтисодий жиҳатдан имкониятимиздан паст даражада ҳаёт кечираётганимиз эса, унинг оқибатидир.